

Vergaderjaar 2018–2019

34 952

Investeren in Perspectief – Goed voor de Wereld, Goed voor Nederland

C

VERSLAG VAN EEN MONDELING OVERLEG

Vastgesteld 6 november 2018

De vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelings-samenwerking¹ heeft op 9 oktober 2018 overleg gevoerd met Minister Kaag voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking over:

- **de brief van de Minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking d.d. 18 mei ter aanbieding van de beleidsnota Investeren in perspectief: Goed voor de wereld, goed voor Nederland (EK 34 952, A);**
- **de beleidsnota Investeren in perspectief: Goed voor de wereld, goed voor Nederland;**
- **de brief van de Minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking d.d. 24 september 2018 inzake het verslag van de informele Raad Buitenlandse Zaken van 14 september 2018 (EK 21 501-04, A).**

Van dit overleg brengt de commissie bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de commissie,
Vlietstra

De griffier van de commissie,
Van Luijk

¹ Samenstelling:

Kox (SP) (*vicevoorzitter*), Ten Hoeve (OSF), Van Kappen (VVD), Kuiper (CU), Schaap (VVD) (*vicevoorzitter*), Strik (GL), Knip (VVD), Faber-van de Klashorst (PVV), De Graaf (D66), Martens (CDA), Postema (PvdA) Vlietstra (PvdA) (*voorzitter*), Vac. (PVV), Lokin-Sassen (CDA), Van Apeldoorn (SP), Dercksen (PVV), D.J.H. van Dijk (SGP), Knapen (CDA), Lintmeijer (GL), Van Rij (CDA), Schaper (D66), Stienen (D66), Overbeek (SP), Sini (PvdA), Baay-Timmerman (50PLUS), Wever (VVD), Aardema (PVV), Van Leeuwen (PvdD)

Voorzitter: Vlietstra
Griffier: Van Luijk

Aanwezig zijn tien leden der Kamer, te weten: Van Apeldoorn, Van Kappen, Knip, Kuiper, Lintmeijer, Martens, Van Rij, Schaap, Schaper en Vlietstra,

en Minister Kaag voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, die vergezeld is van enkele ambtenaren van haar ministerie.

Aanvang 16:30 uur.

De **voorzitter**: Hartelijk welkom iedereen bij dit mondeling overleg met Minister Kaag. Een speciaal welkom aan de Minister uiteraard en aan haar medewerkers. En een speciaal welkom aan de mevrouw die achter mij zit. Zij heet «een meisje» en daar houden we het dan maar op. Het is Marjolein Snellink. Zij is vandaag in de Kamer als ambassadrice van VN Wereldmeisjesdag, een actie van ontwikkelingsorganisatie Plan International om meer aandacht te geven aan Wereldmeisjesdag. Ze loopt vandaag mee en wilde graag bij dit mondeling overleg aanwezig zijn. We hebben net al een foto gemaakt met drie meisjes.

Het goede nieuws is dat ons overleg in deze zaal plaatsvindt. De vorige keer was dat in de plenaire zaal en dat beviel niet zo goed. We wilden het toch een beetje informeler. Het slechte nieuws is dat we het moeten doen met de apparaten die voor ons staan. Volgens mij is het de eerste keer dat deze commissie daarmee te maken heeft. Het overleg wordt overigens nog niet rechtstreeks uitgezonden. Wat dat betreft mogen we nog even oefenen, maar het betekent wel dat iedereen die het woord neemt het knopje moet indrukken. Zodra je stopt, moet je het ook weer uitdrukken, want anders blijf je in beeld. Het rechterknopje is het knopje dat bediend moet worden. Het is voor de verslaglegging plezierig dat, als iemand het woord neemt, hij of zij even zijn of haar naam noemt.

Wij hebben vorige week afgesproken dat wij een strak tijdschema hanteren in de eerste ronde: per fractie drie minuten. Ik ben benieuwd hoe de heren rechts van mij die drie minuten gaan verdelen, want zij zijn goed vertegenwoordigd vandaag. Het betekent niet dat als de een het niet goed doet, de anderen ook nog minuten krijgen. Dat moet dan na de bijeenkomst maar besproken worden.

Daarna krijgt uiteraard de Minister het woord. Wij hopen daarna met haar in gesprek te gaan, om te voorkomen dat wij een vraag-antwoordspel hier gaan vertonen, want daar hebben we eigenlijk wat slechte ervaringen mee. Dus de eerste ronde is gestructureerd, maar daarna zullen we vooral luisteren naar uw antwoorden en onszelf de gelegenheid bieden om te interrumperen. Dat is de orde van de vergadering. Ik begin helemaal aan mijn rechterzijde en geef het woord aan de heer Schaper van D66.

De heer **Schaper** (D66): Hartelijk dank, voorzitter. Hartelijk dank ook aan de Minister voor de brief die zij ons gestuurd heeft over Investeren in perspectief, waarmee op duidelijke wijze wordt omschreven wat de nieuwe beleidslijnen zijn. Voor een deel althans, want ook oudere beleidslijnen worden voortgezet. Tegelijkertijd roept de omvang van het stuk, maar ook de inhoud, een beeld op van bijzondere complexiteit op het hele speelveld van de ontwikkelingsamenwerking, in samenhang met vredesopbouw en politieke opbouw. Ik noem ook regionale samenwerking tussen landen, waar dan ook weer de VN bij komt. Ik vind daarom de keus die gemaakt is om de SDG's als agenda te nemen een verstandige keus, omdat je daarmee aansluit bij een internationale realiteit en tegelijkertijd een zekere ordening krijgt. Een van de SDG's richt zich op vervoer en bijvoorbeeld ook op grote steden. Dan bepleit ik als Nederlander bevordering van het gebruik van de fiets. Juist voor dat soort problemen,

te veel verkeer in te grote steden, luchtvervuiling en zo verder, is de fiets een deel van het antwoord, maar dat is natuurlijk niet uw eerste zorg. Ik wil het toch wel even genoemd hebben.

De inhoudelijke prioriteiten liggen voor de hand, zoals ik aan het begin zei, en worden met elkaar in verband gebracht. Maar soms vraag je je af: zal het wel lukken, al die verschillende programma's tegelijkertijd? Terecht is een van de prioriteiten van de Minister steun voor de secretaris-generaal van de VN voor meer coördinatie binnen de VN. Eén VN, zoals wij dat kennen, waarbij niet al die diverse spelers in dit speelveld hun eigen kant uitgaan.

Ik heb nog één specifieke vraag. Terecht werkt de Minister toe naar herstel van 0,7% als realiteit en niet alleen als doelstelling. In het kader van wat de Minister geschreven heeft ben ik geïnteresseerd in haar reactie op de gedachte dat het misschien verstandig kan zijn om de allerarmsten een streefgetal te geven. In VN-kringen circuleert dan wel de 0,3 bijvoorbeeld. Is dat werkbaar of compliceert dat het toch al complexe beeld nog verder? Ik geloof dat ik op drie minuten zit, voorzitter.

De **voorzitter**: U hebt nog een minuut.

De heer **Schaper** (D66): O, praat ik zo snel. De Minister noemt ongeveer een dozijn landen waarmee speciaal samengewerkt zou worden en zeker ook regio's waar we zullen blijven. Dan zijn er ook nog de prioriteiten, als water, landbouw, seksuele gezondheid en rechten. Nou is dacht ik de realiteit uit het verleden dat er soms, vanwege die concentratie van programma's en landen, wat dus een dubbele beperking inhoudt, gewoon geld overbleef, omdat er binnen dat specifieke land of dat specifieke terrein niet genoeg projecten gevonden konden worden. Ik denk dat de vrees hier misschien wat minder is dan in het verleden, omdat we ook weer een stukje verder zijn in het uitvoeren van zo'n dubbele prioriteitsbenadering, maar ik ben toch benieuwd, zeg ik tegen de Minister, of er niet een risico is dat we als het ware een prachtig beleid schetsen, met allerhande zijtakken, maar dat het bij de vertaling naar praktische programma's niet zo makkelijk zal zijn en dat we niet alle middelen kunnen besteden zoals ze zouden moeten worden besteed.

De **voorzitter**: Dank u wel, meneer Schaper. Ik wijs iedereen erop dat, wanneer hij in beeld is, ook de buurman in beeld is. Terwijl de heer Schaper sprak, konden wij ook de heer Knip in beeld zien. Niet dat daar iets mis mee is, maar het is misschien goed om je daar wel bewust van te zijn. ik geef het woord aan de heer Schaap van de VVD.

De heer **Schaap** (VVD): Dank u wel, voorzitter. Ik ben erg blij met dit overleg. Ik ben bij de onthulling van de nota Investeren in perspectief geweest. Ik heb zelfs nog wat krabbeltjes gemaakt waarvan ik dacht: toch eens bewaren, die komen vandaag wel van pas, denk ik. Ik wil graag ingaan op het punt dat wij hebben aangedragen, namelijk klimaatverandering en migratie. Daar bent u als Minister toen behoorlijk diep op ingegaan. Het is een onderwerp dat iedereen uiteraard zorgen baart, maar mij ook nog wel specifiek, in de zin dat de aanval op de klimaatverandering op het ogenblik heel sterk wordt ingezet in Nederland onder het kopje energie. Dan heb ik het over het terugdringen van fossiele brandstoffen, want door CO₂ raakt de atmosfeer in de war. Daar gebeurt vervolgens van alles mee wat wij dan klimaat noemen. In het kwetsbare deel van de wereld – dat is zo'n beetje alles net ten noorden van de evenaar, bijna de wereld rond – vindt niet alleen klimaatverandering plaats vanuit de atmosfeer, maar ook klimaatverandering door menselijk ingrijpen in de fysieke leefomgeving. Dat gebeurt op een gigagrote schaal, met behoorlijke ontwrichtingen, ook al was er helemaal geen klimaatverandering. Ik noem de watervoorraden die opraken. Dat betreft niet alleen

rivieren, maar vooral ook grondwater, met als gevolg verdroging. De landbouw blijft achter. Voedselprijzen gaan omhoog. Die hele lijn kun je dan verder wel uittekenen, tot en met zware burgeroorlog aan toe. Ik heb een beetje de angst dat door de inzet in ons klimaatbeleid op energie, fossiele brandstoffen en CO₂ dit hele gebeuren wat onder de radar verdwijnt. Nu hebt u zelf gezegd: «Ik houd van een holistische aanpak, dus ik sluit mij aan bij de SDG's. Ik wil vooral ook preventie proberen te plegen: aanpak grondoorzaken.» Ik heb mijn notulen goed bijgehouden. Mijn vraag is: heeft dit hele domein van water en landbouw en de daarmee samenhangende ontwrichtingen en opkomende migratiestromen ook de belangstelling van het departement en uiteraard van de Minister in het bijzonder? Ik denk dat ook het kruisvlak van ontwikkelingsbijstand – ik weet niet precies hoe je tegenwoordig de samenwerking moet noemen – en de inbreng van de Nederlandse expertise en handelsbevordering, zelfs het economische belang van Nederland, hier heel vruchtbaar kan werken. Graag zou ik daarop een reflectie willen horen.

De **voorzitter**: Dank u wel, meneer Schaap. Dan ga ik naar meneer Van Rij van het CDA.

De heer **Van Rij** (CDA): Dank u wel, voorzitter. Dank ook voor de notitie. Het is heel nadrukkelijk een combinatie van buitenlandse handel en ontwikkelingssamenwerking. Als we naar de trends kijken, denk ik dat aan de ene kant natuurlijk terecht wordt geconstateerd dat het armoedevraagstuk in de wereld behoorlijk is afgenomen. Tegelijkertijd is er geen zekerheid dat dit zo blijft, vanwege, zoals terecht wordt geconstateerd, conflicten. Het klimaat is al genoemd. Verder noem ik instabiliteit. Om die redenen steunen wij de lijn om ons te richten op focusregio's, instabiele regio's, met name sub-Sahel, de Hoorn van Afrika, het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Wij denken dat dat heel verstandig is, ook in combinatie met de zeventien duurzame ontwikkelingsdoelen, zoals al eerder is opgemerkt. Daar kan je denk ik een mooie matrix van maken. In dat verband heb ik een aantal vragen. Die sluiten aan bij de belangrijkste beleidsaccenten die gezet worden en bij de belangrijkste veranderingen. In de eerste plaats: voor wat betreft die focusregio's wordt er ingezet op nieuwe programma's voor beroepsonderwijs en werk en inkomen voor jongeren en vrouwen. Het zal inderdaad moeten komen van de ontwikkeling van de economie. Een aantal keren wordt in de beleidsnotitie een verband gelegd, in de trant van: dat doen we niet alleen als Nederland, we sluiten ook aan bij wat andere EU-landen doen en we sluiten aan bij wat de EU zelf doet. De vraag is: zou u met name daar nog eens wat specifiek op in kunnen gaan, bijvoorbeeld als het gaat om die beleidsaccenten, zoals het beroepsonderwijs? Maar ik heb het ook over de bestaande inzet op het gebied van water en landbouw. Wat doen we dan precies samen met die andere EU-lidstaten, met de EU en eventueel met multilaterale organisaties? Als daar synergie wordt bereikt, kunnen we natuurlijk een stuk succesvoller zijn. Een tweede vraag. Er wordt ingezet op het mkb. Ik heb het dan met name over de handelspolitiek en de handelsbevordering: Nederland als de vierde meest concurrerende economie. Op mkb-start-ups wordt heel nadrukkelijk een beleidsaccent gelegd. Het woord «multinational» ben ik in de notitie niet tegengekomen. Ik heb het misschien niet goed gelezen, maar omdat multinationals ook beleid hebben op het gebied van corporate social responsibility, kan ik mij voorstellen dat zij actief zijn in heel veel van die gebieden zoals juist genoemd. Daar waar je hulp, handel en investeringen wilt combineren, kan ik mij voorstellen dat je dat doet in combinatie met de multinationals. Het gaat erom dat multinationals, mkb en start-ups elkaar kunnen versterken, natuurlijk samen met kennisinstellingen, die terecht worden genoemd.

De **voorzitter**: Kunt u afronden, meneer Van Rij?

De heer **Van Rij** (CDA): Ja, ik laat het hier even bij in de eerste termijn, want ik begrijp dat ik door mijn drie minuten heen ben.

De **voorzitter**: Dat hebt u helemaal goed begrepen. Ik geef het woord aan de heer Postema van de PvdA-fractie.

De heer **Postema** (PvdA): Ja, bedankt. Ik zal direct ter zake komen, gegeven de tijd. Er zijn vier hoofddoelstellingen. De eerste, het voorkomen van conflicten en instabiliteit, wordt aangemerkt als kernpunt van het nieuwe BHOS-beleid. Ik vraag me af hoe we die term «kernpunt» moeten verstaan. Beteken dit dan dat de andere drie doelstellingen daar in die volgorde aan verbonden zijn en zo ja, wat voor impact heeft dit nu precies op de focus in partnerlanden? Ik noem Bangladesh als casus. Het tweede punt is dat er denk ik terecht heel goed door de Minister aansluiting wordt gezocht met geïntegreerde buitenlandse veiligheidsstrategieën: de Defensienota en het integrale migratiebeleid. Wij vroegen ons als fractie wel af in hoeverre er ook aansluiting is gezocht bij het fiscale beleid van Nederland en bij het landbouw- en handelsbeleid van de Europese Unie, temeer omdat die beleidsacties nog weleens tot hele negatieve effecten voor ontwikkelingslanden leiden. Ik vraag mij ook af hoe die weging er nu uitziet. Worden de schadelijke effecten van ons fiscale beleid en het landbouw- en handelsbeleid van de Europese Unie meer dan gecompenseerd door dit BHOS-beleid?

In de derde plaats schenkt de nota onvoldoende aandacht aan de spanning tussen handelsstromen en duurzame productie- en consumptiepatronen. De afgelopen week stond nog in de kranten dat appels massaal voorverpakt uit Zuid-Afrika en Nieuw-Zeeland worden gehaald, terwijl de tuinders hier in Nederland, België en Duitsland de appels gewoon niet kwijt kunnen, ook niet als ze bijna gratis worden weggegeven. Kan de Minister reflecteren op dat soort weinig duurzame handelsstromen en handelspraktijken?

Tot slot meer in technische zin: er wordt gewezen op nieuwe theorieën of change. Er wordt ook gewezen op resultaatindicatoren. Voor OS zouden die er nu al moeten zijn, maar eerlijk gezegd trof ik ze niet aan in de nieuwe begroting. Ook de rapportage over de resultaten over 2017 troffen wij nog niet aan op de website. Voor Handel hebben we wat onvrede over het feit dat die theorieën of change nu nog ontwikkeld moeten worden. Dan ben je zo weer een jaar verder en dat vind ik eigenlijk een beetje een gemiste kans. Kan de Minister daar wat meer snelheid mee maken? Tot zover, voorzitter.

De **voorzitter**: Dank u wel, meneer Postema. Dan geef ik het woord aan de heer Van Apeldoorn van de Socialistische Partij.

De heer **Van Apeldoorn** (SP): Dank u, voorzitter. Dank aan de Minister voor haar komst. Wij hebben met belangstelling kennisgenomen van de beleidsnota. Ik heb namens mijn fractie twee vragen. De ene gaat over uw visie op het internationale handelsbeleid van Nederland en handelsverdragen. Collega Postema refereerde er net ook al aan. Daarover staat het een en ander in de beleidsnotitie, maar redelijk summier. Wij hebben natuurlijk de situatie gehad dat het leek alsof er grote handelsverdragen zouden komen, onder andere met de VS: TTIP. Dat is nu natuurlijk van de baan. In plaats daarvan hebben we nu een dreigende handelsoorlog. Wij zijn als fractie blij dat TTIP van de baan is, maar die handelsoorlog stelt ons ook niet per se gerust. Tegelijkertijd zie je dat er buiten de VS om in rap tempo allerlei handelsverdragen worden gesloten door de EU: met Japan en Singapore. Het CETA-verdrag is er al. We lezen daar weinig over in de notitie. We vroegen ons ook af wat de stand van zaken is wat betreft

de clausules met betrekking tot investeerdersbescherming en dispute settlement. Wat is de visie van de Minister daarop? Ik vraag dat in samenhang met de modeltekst waar het ministerie mee bezig is als het gaat om investeerdersbescherming bij bilaterale handelsverdragen van Nederland. Daar wordt het een en ander over aangekondigd, maar ik zou graag horen wat de precieze stand van zaken op dat terrein is. Mijn tweede vraag betreft de aanpak van de grondoorzaken van migratie, klimaatverandering en terreur. Met name migratie. Hoe moeten we in dat licht de verschuiving van de focus zien zoals die als speerpunt wordt geformuleerd? Collega Postema duidde daar net ook al op: de verschuiving naar landen in de Sahel, het Midden-Oosten en dergelijke. Hoe gaat dat concreet vorm krijgen en wat betekent het voor andere partnerlanden? Hoe gaan we ervoor zorgen dat het daadwerkelijk tot vermindering van migratiedruk zal leiden in die landen? Het zal niet makkelijk zijn om daadwerkelijk de hulp te doen landen op de manier die die grondoorzaken wegneemt. Misschien kan de Minister daar in concreto iets meer over zeggen, bovenop wat al in de notitie staat. Dank, voorzitter.

De **voorzitter**: Dank u wel, meneer Van Apeldoorn. De heer Lintmeijer is even weggelopen omdat een van zijn fractieleden de maidenspeech houdt en hij bloemen moet overhandigen, maar hij komt zo weer terug. Ik stel voor dat wij hem dan nog wel de kans geven om zijn vragen te stellen, want het zou een beetje sneu zijn als hij daartoe niet in de gelegenheid was. Ik kijk even naar de Minister. Bent u in de gelegenheid om gelijk te reageren op wat er gezegd is?

Minister **Kaag**: Misschien kunnen we twee minuten schorsen? Dan kan ik even de papieren om me heen organiseren. Ik kan op het meeste wel reageren, hoor, maar er zijn wel een paar specifieke vragen gesteld. Die kan ik dan meteen beantwoorden.

De **voorzitter**: Dat lijkt me prima, dan kunt u meteen uw thee even opdrinken.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**: We gaan verder. Ik geef graag het woord aan de Minister.

Minister **Kaag**: Dank u wel, voorzitter. Dank ook aan de commissie voor de waardering, de inhoudelijke commentaren en de vragen die gesteld zijn over de nota. Het is een stukje werk dat geproduceerd is in goed overleg met het maatschappelijk middenveld, met de bedrijven, met brede partners, nationaal en internationaal, en ik denk dat dat ook heeft geleid tot voldoende draagvlak, waardoor we nu inderdaad verder kunnen met de uitvoering. Wat dat betreft heeft het ambtelijk apparaat ook tijdens de zomer niet stilgezeten. Men is al heel ver in de uitvoering. Ik kom daar zo op terug als het gaat om wat wij «de boswacht» noemen en ook het landenbeleid. Ik laat u even dit kleuroverzicht zien. De Tweede Kamer heeft dit nog niet gezien, maar wij hebben allerlei kaartjes en mapjes om niet alleen goed inzichtelijk te maken waar we zijn, hoe we meten en hoe we bijsturen, maar ook om het overzicht te houden. Dat is vaak het belangrijkste, want een goed begin is het halve werk, zeker als het gaat om de uitvoering van nieuw beleid of van een nuancering in bestaand beleid.

Ik wil nog even terugkomen op een aantal kernpunten voordat ik kort op de vragen zal ingaan. Zoals u duidelijk is, is het kabinet weer aan het investeren in alle aspecten en componenten van een breed geïntegreerd buitenlands beleid. Dat omvat defensie, het migratiebeleid, het gemeen-

schappelijk buitenlands beleid, de gemeenschappelijke veiligheidsstrategie en natuurlijk de agenda van Buitenlandse Handel en OS. Die zijn niet allemaal een afgeleide van hetzelfde. Er is een duidelijke koppeling. Zoals u zult zien heeft de migratieagenda een aantal componenten waarmee wij vanuit Buitenlandse Handel helemaal niets te maken hebben, maar op andere momenten is dat wel zo. Dus er is een gemeenschappelijke analyse van de buitenwereld, maar de kleuring en nuancering ervan zijn afhankelijk van de kwesties die spelen.

U heeft duidelijk gezien dat wij met de keuze van de SDG's als kader hebben omarmd wat de Secretaris-Generaal van de VN heeft genoemd «de ultieme preventieagenda». Dat is aan de voorkant investeren, investeren in perspectief. Dat doen we zowel aan de harde kant van de handel, het verdienvermogen voor het Nederlandse bedrijfsleven, maar ook door kansen te creëren in ontwikkelingslanden of in groeimarkten, met de nexus naar de SDG's. Dat is een logica, maar het is ook inhoudelijk het nieuwe kader. We kijken daarbij natuurlijk altijd scherp naar mensenrechten, naar de sociaaleconomische kant van de vertaling van mensenrechten en altijd naar de positie van vrouwen en meisjes. Dat laatste doen we overigens breder dan de agenda van seksuele gezondheid en seksuele rechten alleen. We kijken vooral naar gendergelijkheid in de politiek, in de economie, in de maatschappij en natuurlijk ook voor wat betreft gezondheid en kansen op scholing, want al die punten zijn met elkaar verbonden.

De manier van werken is voor ons heel belangrijk. We willen gaan investeren in innovatie. We zoeken manieren om effectiever en efficiënter te gaan werken, maar zijn daarbij ook altijd op zoek naar de middelen die ons daarbij kunnen begeleiden. Technologie wordt altijd de hemel in geprezen. We zien dat zeker in ontwikkelingslanden. Daar wordt het altijd genoemd. Iedereen heeft een smartphone. Geen elektriciteit en misschien geen water, maar de smartphone is wel beschikbaar. Via de smartphone kun je heel veel informatie en preventieve informatie delen, ook voor degenen die nog niet kunnen lezen en schrijven. Er worden belangrijke kansen geboden door eigenlijk simpele technologische middelen.

Maar wij kijken bij innovatie veel verder. Wij kijken ook naar innovatieve financiering, andere manieren om ook de private sector te laten werken voor het grotere publieke goed. Tegelijkertijd willen we de financieringsbasis verbreden, want als we de SDG-agenda 2030 willen bereiken, dan moeten we, zoals dat dan heet in het Engels, «from billions to trillions», en dat gaat niet gebeuren met de precieze, maar beperkte overheidsmiddelen die wij onder ODA benoemen. Het financieringsgat is veel groter. Daar zijn in eerste instantie de nationale overheden van ontwikkelingslanden voor verantwoordelijk, maar wij moeten hen helpen om de private markt te stimuleren om banen te creëren, maar ook om corruptie tegen te gaan, om belastinggelden te heffen en natuurlijk door goed bestuur de middelen juist te besteden. ODA- of OS-gelden komen daar bovenop, maar die verbreding is ontzettend belangrijk. Wij doen dit samen met de Wereldbank, met de International Finance Corporation en vele andere ontwikkelingsbanken, die juist aan de hardere kant van de financiering van de SDG-agenda zitten.

Ik kom terug op de nuancerings binnen de agenda en de verschuivingen. We hebben heel duidelijk gekozen, zoals uit uw vragen ook blijkt, voor het belang en de terugkeer van het belang van het onderwijs. Niet alleen omdat we in Nederland onderkennen en erkennen dat je je een leven lang zult moeten scholen, herscholen en bijscholen. De kans op scholing is in ontwikkelingslanden juist voor de meest gemarginaliseerde groepen de enige mogelijkheid om nog een kans te krijgen op deze wereld. Niet kunnen lezen en schrijven, niet naar school mogen gaan, voortijdig van school gehaald worden, voortijdig uitgehuwelijkt worden is voor meisjes een keten, en die keten moet worden doorbroken.

We hebben daarom besloten om ons aan te sluiten bij wat internationaal weer een nieuwe beweging is, ook bij de Wereldbank: het kijken naar het menselijk kapitaal. Dat zijn eigenlijk heel oude termen, die weer in schwing komen nu. Menselijk kapitaal houdt in gezondheid en onderwijs. Die twee factoren zijn de kernmomenten in iemands leven. We kijken in het bijzonder naar de versterking van de onderwijscapaciteit en -kansen in fragiele staten en in conflictgebieden, met speciaal oog voor vluchtelingen, vluchtelingenmeisjes met name. Daarmee willen we de stabiliserende factor van opvang in de regio versterken, op een manier die het zinvol maakt voor ouders om daar ook daadwerkelijk te blijven, omdat de kinderen daar naar school kunnen gaan. Dan kunnen vluchtelingen of intern ontheemden, zodra ze weer terug naar huis kunnen en de situatie daar het toelaat, daadwerkelijk iets mee terug naar huis nemen. Een verelendingsstrategie is de snelste weg naar het pad van de irreguliere migratie, mensensmokkel, mensenhandel en verdere uitbuiting van de mensen die deze ongelukkige overstreek of reis moeten maken. Het tweede waar we naar kijken is werk. De werkagenda wordt internationaal gedragen. In Europa of de OESO-landen moeten we kijken naar een verandering van werk, als we kijken naar de zogenaamde vierde industriële revolutie. In andere landen is het natuurlijk gewoon een kwestie van toegang, een markt creëren, banen creëren en relevante banen voor jongeren, die anders op dit moment zonder enige kans in het thuisland blijven en inderdaad onder andere mogelijk ook weer denken aan een overstreek. Maar de insteek is in eerste instantie altijd: kansen bieden voor mensen en de meest gemarginaliseerde groepen een perspectief bieden. Daarom proberen wij opnieuw te investeren – met veel partners, of dat nu de EU is of de VN, de Wereldbank, maar ook ngo's – in banen in de landbouwsector. Daar kunnen investeringen op korte en middellange termijn het meeste rendement leveren.

We kijken naar de landbouw, maar ook waar mkb-bedrijvigheid opgestart kan worden, evenals start-ups. Dat hangt heel erg af van het scholingsniveau van de jongeren en het hangt af van de mogelijkheden op de markt, waar eventueel interesse voor is. Hier ligt ook een enorme rol voor het Nederlandse bedrijfsleven, voor de kennisinstellingen, waar enorm veel interesse voor is. We hoeven geen enkel Nederlands bedrijf hiervan te overtuigen. Als ik zou moeten zeggen wie er in deze eeuw het meest overtuigd is van de SDG-agenda, dan zijn de bedrijven bijna nog meer koploper dan de traditionele partners, het Nederlands maatschappelijk middenveld. Dat is heel mooi en bijzonder om te zien. Ze willen investeren, ze ervaren zichzelf als deelnemer aan SDG 17 en hebben ook heel veel goede programma's en projecten lopen of investeringen in veel ontwikkelingslanden, waar banen worden gecreëerd en waar naar veel meer wordt gekeken dan corporate social responsibility. Het gaat echt om de guiding principles van responsible business en responsible investment. Dus het gaat veel verder en breder.

Dan hebben we het ook niet alleen over Paul Polman, die natuurlijk een SDG-kampioen is. Ik noem het bedrijf maar even niet. Maar Paul Polman zelf is heel actief. Hij is ook een SDG-kampioen. Maar we hebben ook Feike Sijbesma. We hebben tal van Nederlandse bedrijven, van de zadenproducent die investeringen doet, tot iemand die een technologie heeft ontwikkeld om bepaalde zaden nog bacterieresistenter te maken, waardoor opeens de oogst beter is en de boer naar de markt kan. Dan werken we via het IDH – ik geef even het voorbeeld – aan de capaciteitsversterking en het onderhandelingsvermogen van de boerencoöperaties om hun product beter te verkopen voor een betere prijs. En-en-en. Dus de globale keten, de value chain, is hier heel effectief en dit is ook waar wij de nexus zoeken.

Dus onderwijs, werk, inkomen voor de allerarmsten zijn wat mij betreft de verschuivingen. Natuurlijk gaan we door met investeringen in de landbouw, want Nederland heeft daar kennis, kunde en expertise in, er

wordt internationaal op dat gebied ook iets van ons verwacht. Dat geldt niet alleen voor de FAO of IFAT of werkend met het WFP, maar vooral voor de landen zelf. Het tweede is natuurlijk water. Dat is ook weer een nexus creëren waar we kennis en kunde in hebben. We behoren tot de besten ter wereld. We hebben wat te bieden, zeker als je kijkt naar hoe we ons kunnen inzetten om klimaatadaptatie te bevorderen en klimaatmitigatie te helpen ondersteunen. Vooral in de sectoren landbouw en water is Nederland internationaal specifiek erkend, maar het is juist ook op de klimaatagenda ontzettend belangrijk dat we die dingen koppelen. Eén thema is niet door u genoemd, maar het spreekt voor zich: de humanitaire diplomatie. Wij zullen ook als rode lijn in alles wat we doen blijven kijken waar Nederland zich humanitair kan inzetten. Dit jaar hebben we met name in de Veiligheidsraad gezeten, maar we kijken in alle fora naar onze stem, onze ondersteuning voor belangrijke humanitaire actoren en natuurlijk ook de financiering van gerichte humanitaire steun. Dat kan op korte termijn zijn, zoals nu bijvoorbeeld in Sulawesi, ofschoon de Indonesische regering langzamer is dan verwacht in het aanvaarden van internationale steun. Maar het is een voorbeeld. Op langere termijn kijken we naar opvang in de regio of steun aan bevolkingsgroepen die getroffen zijn in langdurige crisisperiodes of -zones. Daar blijven wij ook op inzetten. Ten aanzien van Jemen of humanitaire assistentie in Syrië kijken we natuurlijk ook naar de mensenrechtenschendingen en proberen we die organisaties te steunen – in dit geval humanitair de VN en het Rode Kruis – die op een of andere manier toegang kunnen krijgen en er ook voor kunnen zorgen dat de steun daadwerkelijk de bevolking bereikt. Voorzitter. Ik kom op de vragen en begin met de handelsagenda in algemene zin. Wij kijken natuurlijk heel erg naar het bredere handelspolitieke veld. We zijn denk ik de moeilijke periodes nog absoluut niet uit. We blijven ons in de WTO, maar ook in de EU inzetten voor het behoud van het multilaterale stelsel. We kijken altijd naar het creëren en behouden van een eerlijk speelveld in de handel, maar we streven wel naar een hervorming van de Wereldhandelsorganisatie. We streven ook naar een actualisering van de Wereldhandelsorganisatie. We denken namelijk dat de inzet die de regering-Trump heeft gedaan – het bijna onmogelijk maken van de benoeming van rechters in de Appellate Body, de geschillenbeslechtingcommissie – die commissie praktisch een stille dood zal doen sterven, en daarmee is de Wereldhandelsorganisatie eigenlijk ook bijna in coma geraakt. Dat moeten we koste wat het kost voorkomen. Wij zetten in dat kader in op tijdelijk doormodderen – zo zal ik het maar noemen; eleganter zou zijn: doorwerken – op plurilaterale wijze, maar dat brengt een risico met zich mee, want dan doen we ook mee aan een schaduwstructuur, terwijl we nog niet in staat zijn om met een merendeel van de lidstaten van de Wereldhandelsorganisatie effectief op consensusbasis multilateraal te blijven doorwerken. Maar wij steunen voorstellen van de Commissie voor de hervorming van de Wereldhandelsorganisatie. Als het gaat om handelsverdragen, kijken wij naar duurzaamheid, dierenwelzijn en mensenrechten. Het hangt, zoals u weet, af van de aard van het verdrag of er een politiek akkoord overheen hangt waarmee we mensenrechtenkwesties en andere zaken kunnen benoemen en jaarlijks kunnen herzien en bekijken of er verbetering is opgetreden. Het akkoord zelf hangt natuurlijk heel erg af van wat de afspraak is en of er een gemengd akkoord komt of een EU-only akkoord. Dat hangt dan natuurlijk weer af van de status.

Wij blijven daarin ook duurzaamheid benoemen, samen met alle andere lidstaten. Wat dat betreft proberen wij van alle kanten beleidscoherentie te verzekeren in de handelsverdragen, in ons OS-beleid en in het OS-beleid dat wordt uitgevoerd door de Europese Commissie. We proberen ook een terugkoppeling te maken naar de EU-inzet voor een ontwikkelingsstrategie die ook relevant is voor wat de EU op alle andere terreinen voorstelt, zoals bijvoorbeeld landbouwbeleid of andere elementen.

Is het perfect? Nee, maar wij blijven er wel op inzetten dat het logisch is, convergent en coherent, al komen niet alle strategieën altijd op het juiste moment samen.

De internationale handelsagenda wordt nu verder uitgewerkt in een Handelsbrief, die ik deze week naar de Kamer heb gestuurd. Dat is een uitwerking van alle handelsgerichte elementen die in de nota zijn benoemd. In vervolg op een motie van een aantal Kamerleden, onder wie mevrouw Becker van de VVD en haar collega van het CDA, wordt er inderdaad speciale aandacht gegeven aan de rol van het mkb. De ervaring is namelijk dat het mkb tot nu toe de minste aandacht kreeg en het minst geholpen werd bij het internationaliseren. Dus uiteraard gaan we door met het ondersteunen van alle bedrijven die internationaler willen werken. Ze doen mee aan handelsmissies. We openen nog steeds de deuren op het niveau van de premier, van andere Ministers of mijzelf, zeker als het gaat om staatsgeleide economieën, maar wij willen juist ook kijken naar de kansen die gecreëerd moeten worden qua financiering, politieke ondersteuning, ondersteuning door de RVO van start-ups en het mkb op het gebied van technologie, logistiek en nieuwe samenwerkingsverbanden. Op een manier die heel eigen is aan Nederland kunnen ook kleinere bedrijven zich aansluiten bij de investeringsmogelijkheden in clusters of in consortia, waar de grotere bedrijven al contacten hebben. Dit is een beetje een tailor-made approach, die we proberen uit te voeren met enig vallen en opstaan, maar met heldere indicatoren en streefwaarden, en het is voor het eerst dat er ook op handelsterrein indicatoren en streefwaarden worden voorgesteld.

Voor de nota geldt hetzelfde. We hebben nu de theorieën of change. Voor het onderwijs en de opvang in de regio zijn die theorieën of change af. Daar horen ook indicatoren bij, want dat komt in de begroting van 2019 terug. Die indicatoren stonden niet in de nota, maar ze zijn in de begroting benoemd. We zijn nu in overleg over de streefwaarden voor de twee sectoren onderwijs en opvang in de regio.

Dit was mijn algemene introductie. Ik hoop snel nog even de vragen te beantwoorden, zodat er voldoende tijd blijft, hoop ik, voor een tweede termijn. Ik weet namelijk dat de Eerste Kamer de nota's altijd heel goed leest, dus ik hoef u niet te vertellen wat er in de nota staat. Ik begin bij de vraag van D66. Ik neem nota van de fiets. Ik kan me ook nog uw activiteiten herinneren in New York. Ik heb laatst ook nog gefietst voor het klimaat, indachtig uw erfenis in New York, op de jaarlijkse AVVN-fiets. Inhoudelijke prioriteit hebben zeker de allerarmsten. Wij passen op dit moment in Nederland de 0,15% of 0,20% van het bni toe. Dat is de VN-norm. Ik hoor dat men lobbyt voor een ophoging naar 0,3%. Ik denk dat we moeten kijken in de onderhandelingen. Voor ons zijn altijd kwetsbaarheid, marginalisering en uitsluiting de redenen waarom wij mensen of groepen mensen steunen. Ik weet niet of een hard percentage altijd zo nuttig is. Zeker als je kijkt naar onderdrukking – ik noem de jezidi's of minderheden in andere regio's – dan is er niet altijd totale armoede, maar er is wel een noodzaak om te helpen. Ik denk dat we ook ruimte moeten houden voor die weging, maar ik zal uw punt meenemen. Ik heb de laatste tijd niets gehoord over dit gesprek en ik weet dus ook niet waar het is gebleven. Ik vrees dat het een beetje ondergesneeuwd raakt in de zoektocht naar de additionele financiering die hard nodig is, als de Agenda 2030 daadwerkelijk bereikt moet worden. Qua financiering is namelijk het hele traject absoluut off track, zoals dat heet, en dat is een groot punt van zorg.

Een vraag van de VVD over klimaat, waterstress en migratie. Ik begrijp precies wat u bedoelt als het gaat over het kopje energie en Parijs. Aan de ene kant denk ik dat wij strak willen inzetten om de Parijse doelstellingen te behalen. Via het nieuwe klimaatfonds dat zal worden opgericht – dat komt ook voort uit het regeerakkoord – zullen wij ook ontwikkelingslanden ondersteunen door capaciteitsversterking om hun nationale klimaatdoel-

stellingen te gaan behalen, maar dat wil inderdaad niet zeggen dat dit voldoende is. CO₂-emissie is een deel van het probleem. Nog grotere veranderingen zullen menselijke consumptie, productie en gedragspatronen teweegbrengen, en daarmee ook weer verdrinking en mogelijk toekomstige migratiestromen op zoek naar water en voedsel. Eigenlijk is de hele ontwikkelingssamenwerking en de investeringsagenda door handel natuurlijk gericht op het creëren van perspectief en we zullen in alles wat we doen, kijken naar de financiering van adaptatie en mitigatie. Het is dus niet alleen het fonds en het is niet alleen wat we doen onder Parijs. Het wordt meegenomen in de meerjarenstrategieën voor landen die nu zijn ontwikkeld. Daarin wordt de verschuiving aangenomen. Dit komt waarschijnlijk ook terug in de vraag van D66 hoe je kunt zorgen dat alles gehaald gaat worden. We maken een analyse per focusregio en land wat de prioriteiten zijn voor die situatie. Dus het is niet een soort algehele toepassing van alles wat er in de nota staat. Wat is relevant voor die situatie? Wat is het meest belangrijk? Dat wordt gewogen. Daarin zoeken we altijd aansluiting bij EU-landen. Er zijn nu zes pilotlanden gekozen door de EU, in samenspraak met de lidstaten: Niger is daar een van, Nigeria, ik geloof Tsjaad. Ik vergeet even de andere drie, maar er wordt gekeken hoe de EU-lidstaten zo veel mogelijk met de Commissie kunnen samenwerken en met de multilaterale financieringsbanken, om inderdaad te komen tot een zo groot mogelijke impact. Dat is één voorbeeld. Tegelijkertijd wordt er sowieso in alle landen verwacht van de EU-lidstaten dat ze zich zo veel mogelijk aansluiten bij wat natuurlijk ook de EU-strategie is, want zeker de grotere donoren, waar Nederland zich ook onder schaarst, zien daarin een groot samenspel. Iedereen heeft het tegenwoordig over onderwijs, jeugd, werk, migratie en het tegengaan van klimaatverandering. Dat zijn geen briljante ideeën, maar het is de breed gedeelde analyse, dus het merendeel van de landen en ook de Commissie is daarmee aan de slag gegaan. Wij willen natuurlijk ook kijken dat we niet met z'n allen investeren in dezelfde sector. Een zekere discipline is nodig. We hebben ook in de nota gesteld, en zeker in de afweging voor de meerjaren- en de landenstrategieën, dat wij, als er eigenlijk een overvloed aan actoren is in een sector, ons afvragen of wij nog wel nodig zijn. Misschien kunnen we ons geld dan beter elders investeren. Het gaat uiteindelijk om het resultaat. Als onze bijdrage daaraan niet bijdraagt of slechts marginaal, dan zetten we de gelden elders in. In de analyse van de meerjarenstrategieën is dat heel behulpzaam.

Er is altijd een vrees dat je zegt: in het vorige beleid hadden we 15 partnerlanden, maar Nederland werkte de facto in 68 landen. Volgens mij is dat traditioneel zo, zeker in de ontwikkelingssamenwerking, welke strategie of beleid je ook uitvoert. Waar we op thema's aansturen, proberen we dat nu met name via de multilaterale organisaties te doen. Dan liggen de bestuurs- en beheersmatige kosten onder andere bij ambassades, maar die kunnen wel meekijken en leren. We willen de juiste convergentie zoeken met gemeenschappelijk buitenlands beleid veiligheid, de migratieagenda, ons eigen handelsbeleid waar dit relevant is en natuurlijk de defensiestrategie. Maar het hangt ervan af, dus u zult zien dat je een aantal landen krijgt... Ik zoek de juiste kaart, maar deze is het niet. We hebben een aantal andere heel mooie kaartjes, waarop je een land ziet met vier stippen voor alle buitenlandrelevante strategieën van de overheid. Andere zijn puur harde kern OS, om het zo maar te noemen, hebben niets met defensie te maken en ook verder niets met een veiligheidsstrategie. Soms heb je twee stipjes, in Mali bijvoorbeeld. Dat wil zeggen defensie en OS, met veel minder buitenlandse veiligheid, een beetje maar. Zo wordt ernaar gekeken op een heel handige scorecard. Die maakt de aansturing uiteindelijk makkelijker, waardoor ook de duplicatie op termijn helderder zal worden. Ik kan helaas nu nog niet meer zeggen over de landen waarover we het hebben, want ik moet dat eerst nog aan de Tweede Kamer meedelen, met uw permissie. Ik weet niet wat proce-

dureel het goede moment is, maar op termijn delen we dat ook graag met u, via het geschikte kanaal, mevrouw de voorzitter. Er zijn geen geheimen in ons vak, dus dat komt op termijn.

We zijn ons bewust van het risico van fragmentatie en versplintering, maar ik denk dat het met de uitvoering die we nu hebben en de zogenaamde boswacht, een heel overzicht waarbij alles wordt bijgehouden, prioriteiten gesteld, beleidskeuzes gemaakt en de streefwaarden die worden gegeven aan elke indicator, heel inzichtelijk gaat worden wat er gebeurt. Hoe de strategische resultaten, als we de theories of change volgen, en hoe de ontwikkelingsresultaten geboekt worden, is helaas in deze kabinetsperiode nog niet zo meetbaar, want dat is een proces dat langer duurt. Maar we zullen dat heel goed bijhouden en interimresultaten ook gaan rapporteren, want die zijn ook relevant.

Dan wil ik graag door naar de Handelsbrief. Ik wilde nog even het mkb benoemen, maar ik hoop dat al goed gesteld te hebben. In de nota wordt het mkb expliciet benoemd, maar dat is geen uitsluiting. Verre van dat, het is een aansluiting bij grotere en kleinere bedrijven.

De PvdA heeft een vraag gesteld over de beleidscoherentie en -convergentie. Ik heb net benoemd hoe we werken met EU-consensus for development cooperation. Het is inderdaad heel relevant. We zijn voortdurend in gesprek, vooral met de Tweede Kamer, over hoe we productie- en consumptiepatronen dusdanig kunnen veranderen en hoe we ook beter kunnen vastleggen hoe we dit kunnen meenemen in de handelspraktijk en handelsakkoorden. We zijn er nog niet, en zoals u ook weet ligt de competentie in eerste instantie bij de Commissie. Wij zetten steeds meer in op mensenrechten, arbeidsvoorwaarden, niet alleen fytosanitair en dierenwelzijn, maar ook de kwaliteit van de productie. Een groot deel van de lidstaten aan tafel is nog niet zo gecharmeerd van al deze voorstellen en wij willen ook niet het level playing field voor Nederland onderuithalen. We zetten wel in alle onderhandelingen in op het kijken naar duurzaamheid en hoe dat anders gemeten en bekeken kan worden. Daarbij is ook de SDG-agenda weer leidend. Dat geldt voor alle fora, overigens ook als we kijken naar handelspraktijken. Ik heb net al benoemd dat we de theories of change af hebben. Ik weet niet of die publiekelijk bekend zijn? Ik hoor van mijn medewerkster dat die naar de Tweede Kamer worden gestuurd, vermoedelijk met het jaarverslag waarin we ook de resultatenrapportage doen. Ik zal nog bevestigen wat die datum is, maar de theories of change zijn af en de indicatoren en streefwaarden nog niet.

Er was ook een vraag over samenwerking met de multilaterale organisaties en de EU op het gebied van de werkgelegenheid. Er zijn tal van voorbeelden. We werken samen met de Alliance du Sahel. Wij financieren het global partnership for education, maar we financieren ook Unicef als het gaat om onderwijs. Het hangt af van de sector waar de beste capaciteit is, het beste kanaal en de beste uitvoering. We werken met alle ontwikkelingsbanken samen, zoals ik meldde. Die hebben de meest innovatieve ideeën als het gaat om werk creëren voor jongeren, vooral de Afrikaanse ontwikkelingsbank. We gaan nu een nieuw programma met hen starten.

Er was ook een vraag over het voorkomen van conflict en instabiliteit als eerste prioriteit voor andere doelstellingen. Alle doelstellingen hangen samen. Er is geen nummer één en de andere zijn dan twee, drie, vier. Het is een pakket, maar de hoofddoelstelling van alle ontwikkelingssamenwerking blijft de armoedebestrijding en -vermindering. Als je kijkt naar grondoorzaken, dan zal de aanpak van armoede op termijn hopelijk ook de irreguliere migratie ten goede komen. Niet altijd, overigens, zoals u weet. Naarmate mensen meer opleiding hebben, hebben ze vaak ook de neiging of de interesse om het eigen leven elders, hopelijk via legale migratie, te gaan verbeteren. Meestal gebeurt dat binnen de eigen regio. Historisch gezien is het altijd binnen de eigen regio geweest en wij willen

natuurlijk gewoon bekijken hoe wij ongelijkheid kunnen bestrijden door middel van het creëren van toegang tot banen en economische groei. Daar moeten handelsakkoorden ook toe dienen, om de ongelijkheid op termijn op te heffen, op een concurrerende, competitieve wijze. Er was een vraag wat dit bijvoorbeeld betekent voor een land als Bangladesh. Dan kijken we weer naar landenkeuzes. Het is geen geheim dat Ghana van aid naar trade wil. Uit Ghana gaan we dus weg. Met Bangladesh zitten we ook in een transitieplanning, maar Bangladesh heeft nu weer te kampen met de aanwezigheid van de Rohingya. We bekijken met de Wereldbank, maar ook met het IMF hoe Bangladesh baat kan hebben bij een lastenverlichting, ook om de opvang in de regio voor Bangladesh zo zoet mogelijk te maken, want zij hebben natuurlijk ook niet om de vluchtende Rohingya gevraagd. Bangladesh kampt nog steeds met armoede en ongelijkheid in eigen land. Maar in landen als Bangladesh werken we bijvoorbeeld aan een deltaplan. We brengen Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen erheen om het land te helpen bij de uitwerking van de eigen prioriteiten. We kijken ook naar de verduurzaming van productieketens. Dus al die thema's komen weer terug, waar gewenst en relevant, want we dringen het niemand op. Hetzelfde is in veel landen van toepassing bij capaciteitsversterking, bijvoorbeeld via de uitwisseling van belastingdiensten, het tegengaan van corruptie, maar ook het tegengaan van smokkel aan de grens en grensbewaking. Wij werken niet mee aan grensbewaking door politie of militair, maar verstrekken kennis over hoe normale, humane, volkenrechtelijk correcte grensbewaking plaats zou moeten vinden.

Ik heb nog een aantal specifieke vragen te beantwoorden op het gebied van handel. De stand van zaken geschillenbeslechting in relatie tot de modeltekst. Zoals u weet uit de vraag is er een nieuwe standaard ontwikkeld voor investeringsbescherming. Het moet transparanter en zonder dubbele petten. Deze verklaring is al opgenomen in het verdrag met Canada, de CETA. Er loopt nog een zaak bij het Hof van Justitie. De uitspraak wordt begin 2019 verwacht. Desondanks is er een eerste stap naar ratificatie genomen door het kabinet, maar alles is in afwachting van de uitspraak van het Hof, zoals ik ook in de Tweede Kamer heb bevestigd. Het kabinet zal niet verdergaan, in afwachting van de uitspraak van het Hof. De nieuwe Nederlandse modeltekst wordt later deze maand openbaar gemaakt. Wat ons betreft zijn er verbeteringen op het gebied van de transparantie en het maatschappelijk verantwoord ondernemen, en het recht om te reguleren door de overheid. De volgende stap aan onze kant is om toestemming te krijgen van de Europese Commissie om ongeveer 75 verdragen te heronderhandelen, wat ons betreft op basis van deze verbeteringen.

De **voorzitter**: Dank u wel. Dat was een heleboel informatie. Ik geef graag de gelegenheid aan de commissie om vervolgvragen te stellen dan wel suggesties of andere zaken naar voren te brengen. Ik begin bij de heer Lintmeijer, want hij heeft nog geen gelegenheid gehad om een inbreng te leveren.

De heer **Lintmeijer** (GroenLinks): Dank voorzitter, dat ik even de gelegenheid had om naar de maidenspeech van mijn nieuwe collega te gaan en dat ik nu alsnog een inbreng mag leveren. Misschien stel ik een aantal vragen die al aan de orde zijn geweest, al probeer ik dat te voorkomen. Uit de antwoorden heb ik proberen te destilleren welke vragen al aan de orde zijn geweest.

Mijn fractie is blij met de poging om deze nota in samenhang te bezien met de integrale veiligheidsnota en ook met migratievraagstukken. Op doelstellingsniveau komt deze nota een heel eind in de richting van wat wij wenselijk zouden vinden; complimenten daarvoor. Dat doet ons oprecht deugd. We hebben wel een paar vragen over de besteding van

ODA-gelden, een punt dat vaker terugkomt. Ook in relatie tot migratievraagstukken een aantal vragen over de handelsbevordering. Om bij dat eerste te beginnen: ten aanzien van het Emergency Trust Fund for Africa zien wij een tendens in Europa dat substantiële bedragen naar migratiebeperkende maatregelen gaan. Wij kunnen ons daar iets bij voorstellen als het gaat over, zoals de Minister in haar laatste antwoord zei, een juiste toepassing van grensbeheersing. Wel hebben wij de zorg dat te veel ODA-gelden of te veel Europese ontwikkelingsgelden weglekken naar de wat meer repressieve kant. Misschien kan de Minister daar nog wat op reflecteren. Kijken we naar de besteding van het Emergency Trust Fund. In Noord-Afrika gaat bijna het hele gereserveerde bedrag naar migratiebeperkende maatregelen. Als dat een tendens is, vinden wij dat een en ander uit balans raakt. In die zin vinden wij het interessant om te weten welke delen van de ODA-gelden die we als Nederland direct beschikbaar stellen ook echt ten goede komen aan de ontwikkelingsvragen en welke delen naar migratiebeperking gaan. Ook zou ik graag reflectie willen op klimaatvraagstukken. We hebben vandaag de Urgenda-uitspraak in hoger beroep gehad. Gisteren verscheen het IPCC-rapport. We worden er niet vrolijker van als we zien wat er allemaal nodig is. Wel goed dat er urgentie is. Een bedrag van 40 miljoen dat de Minister in het klimaatfonds stopt, is dan eigenlijk een klein schepje uit een welgevulde ketel. Wij zouden graag zien dat er proportioneel meer aandacht is voor het klimaatfonds en de bijdrage van Nederland daaraan.

Ik sla een paar punten over omdat die al in de beantwoording aan de orde zijn geweest. Dan nog een laatste punt. Wij zijn op zich niet tegen handelsbevordering en die ten goede laten komen aan allerlei vraagstukken van ontwikkeling, maar in de nota missen we de negatieve kant ervan. Zonder in concrete voorbeelden te vervallen: een aantal activiteiten die Nederlandse bedrijven uitvoeren trekken de handelsbalans scheef en leiden tot onevenwichtige situaties in derdewerldlanden. Denk aan de oliewinning in Nigeria, grondstoffengebruik of een intensief gebruik van grond voor palmolie. Ook Nederlandse bedrijven zijn daarbij betrokken. Naast dat wij het prima vinden dat we proberen het Nederlandse bedrijfsleven een graantje te laten meepikken, zouden we graag aandacht zien voor de negatieve aspecten. In de nota komt dat eigenlijk weinig terug. Misschien kan de Minister daar nog iets over zeggen. Als allerlaatste punt...

De voorzitter: Je zit al aan je drie minuten, dus ik wou het hier even bij laten. Anders komt de rest van de commissie niet meer aan bod. Ik geef de Minister graag de gelegenheid om de vragen van GroenLinks te beantwoorden. Daarna komen de andere commissieleden in tweede termijn aan bod.

Minister Kaag: Ik kan in deze fase niet specifiek beantwoorden welk percentage van de Nederlandse ODA-gelden naar het EU-Trust Fund gaat. Ik weet wel hoeveel wij financieren, maar we dragen ook nog ODA-gelden over aan de Commissie en die gaan ook nog naar het EU-Trust Fund of andere maatregelen. Ik informeer u daar graag later separaat over. Dan kunnen we ook een tabelletje sturen.

Ik ben het helemaal met u eens, het IPCC-rapport is erg zorgwekkend. Wie nog niet overtuigd was moet dat nu hopelijk wel zijn. De 40 miljoen voor het klimaatfonds is eigenlijk een katalysator. Er zijn heel veel andere ODA-gelden die via de focusregio's en focuslanden ook naar klimaatadaptatie en -mitigatie zullen gaan. Het klimaatfonds is een extraatje. Ik zal de ambtenaren zo even vragen om het totaalbedrag uit te zoeken, maar wij financieren veel meer, ook als het gaat om grondoorzaken van klimaatverandering. Dat wil ik straks even specifiek bevestigen.

Wat de negatieve kanten van handel betreft: het is heel belangrijk dat we voortgang blijven boeken, vooralsnog op vrijwillige basis, met internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen. Onlangs is er met de levensmiddelenindustrie en aanverwante bedrijven een convenant getekend. Er wordt voortgang geboekt. In de keten pak je kinderarbeid aan, net als kwesties van leefbaar loon en arbeidsomstandigheden. Dat is de bedoeling. Lukt het allemaal? Nee. Daarom gaan we ook, zoals in het regeerakkoord staat benoemd, volgend jaar kijken hoe de convenanten hebben gewerkt, wat er nog ontbreekt, wat niet werkt en hoe we het beter kunnen aanpakken, inclusief de optie van wetgeving. Het is daarnaast belangrijk dat we kijken naar verduurzaming van sectoren. U noemde terecht de palmolie-sector, om het zo te zeggen. Wij steunen bijvoorbeeld Maleisië en Vietnam om de sector te verduurzamen. Dat doen wij in samenwerking met een overkoepelende organisatie. Kijken we naar de OESO-guiding principles on responsible business. Het is vrijwillig, maar elk Nederlands bedrijf, van groot tot klein, wordt erop aangesproken. Een voorbeeld: de Heineken-promotiemeisjes. Zodra dat bekend werd, heb ik de heer Boxmeer gesproken en hem gewezen op zero tolerance, op wat we verwachten onder de OESO-richtlijnen en wat de beleidsaanpak is binnen de keten van Heineken. Waar misstanden onder onze aandacht worden gebracht, ondernemen we dus onmiddellijk actie. Ik denk wel dat er een heel positieve leercurve is bij de bedrijven. Er is een positieve wil, niet in de laatste plaats omdat de consument steeds bewuster wordt. We werken ook mee aan de opbouw van indexen op basis waarvan de klant zelf kan kijken welke bedrijven zich houden aan de duurzaamheidsagenda, hoe dat wordt gemeten en hoe het staat met internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen. Ik heb zelf het idee dat het nog sneller werkt en ook krachtiger is als de consument zelf keuzes maakt; een beetje zoals Tony Chocolonely. Dat heeft een versnellings-effect op veel sectoren en bedrijven. Maar ik ben het met u eens. De nota is wat wij zelf gaan doen. Ik neem uw punt mee dat dit natuurlijk altijd een punt van aandacht en zorg blijft. Daarom zijn we op alle terreinen daarmee actief. Ik krijg nu een spiekbriefje waarin staat hoeveel we wel niet uitgeven. Ik zoek even het totaalbedrag. Het gaat om ongeveer 440 miljoen sowieso aan klimaatfinanciering. De 40 miljoen voor het klimaatfonds komt daar bovenop. Soms komt het in het nieuws als we een fonds openen, zoals de 30 miljoen voor het Global Partnership for Education of de 100 miljoen in vijf jaar, maar we geven in totaal 650 miljoen aan onderwijs uit. Soms heeft de aankondiging meer aandacht dan het totaal aan activiteiten. Verder wil ik mezelf corrigeren op twee punten. Er gaat begin november een brief over de theorieën of change naar de Kamer. Daarin kan ik ook ingaan op het landenbeleid. Uiteraard worden alle stukken tegelijkertijd – dat is mijn omissie – naar de Eerste en de Tweede Kamer gestuurd. Ik onthoud altijd de eerste handtekening, maar dat is mijn fout; excuus daarvoor.

De **voorzitter**: Heel goed. Wij weten wel beter, zegt mijn buurman. Ik geef de commissie graag de gelegenheid om te reageren. Kort graag, want we hebben nog een halfuur.

De heer **Van Rij** (CDA): Voorzitter, dank. Ik zal het heel kort houden. Dank voor het zeer uitgebreide en deskundige antwoord.

Ik heb drie heel korte vragen waarop niet uitgebreid ingegaan hoeft te worden. Ik heb met belangstelling kennisgenomen van het initiatief van de International Strategic Board. Zou u daar iets meer over kunnen zeggen?

Twee. Hoe kijkt u aan tegen het maatschappelijk middenveld? Daar staat ook het nodige over in. Er wordt een nieuw beleidskader gemaakt. Misschien kunt u daar nog iets over zeggen.

Ten derde. Ik beschouw het maar als innovatie in deze notitie: het initiatief transparantie ontwikkelingssamenwerking door digitalisering, en dan in het bijzonder het Aid Transparency Initiative. Hoe moet ik dat voor me zien? Loopt Nederland daarin voorop of niet? Dat is toch wel een heel interessante ontwikkeling, denk ik.

De **voorzitter**: Ik pak meteen de vragen van de heer Postema erbij.

De heer **Postema** (PvdA): Bedankt. Ik wilde nog graag een verdieping ontvangen over de vraag rondom coherentie. De Minister zegt terecht dat het logisch, convergent en coherent moet zijn, maar hoe doen we dat serieus? Als wij een handelsverdrag meeondertekenen, wordt dat daar dan op gecheckt? Of als wij als Nederland een belastingverdrag tekenen, wordt dan gecheckt op impact, ook in relatie tot de BHOS-agenda? Als we met het Meerjarig Financieel Kader van de EU de landbouwsubsidies voor zeven jaar stollen, wordt dan getoetst op de toch vaak perverse impact van dat soort zaken?

Dat was de eerste vraag. In de tweede plaats een voor mij echt nieuw element in de nota. Het gaat met een heleboel dingen hartstikke goed. De werkgelegenheidsaspecten in Afrika waren voor mij nieuw. Wat is enigszins een weg voor dat enorme probleem dat de komende 20 of 30 jaar daar gaat ontstaan?

Minister **Kaag**: Over de ISB schrijf ik binnenkort een kort briefje aan de Kamer om uit te leggen wat het is. Het is een overlegforum en niet zozeer een board. Het is samengesteld uit alle relevante poldervertegenwoordigers. Na mijn afwezigheid in Nederland heb ik één werkwoord goed geleerd: polderen. Het is bedoeld voor goed overleg, zodat de heer Wiebes en ik een goed advies krijgen. Wij kunnen soms aanschuiven bij de board, maar wij zijn er geen lid van, want de board geeft ons advies en het leek ons niet de juiste weg om in een adviescommissie van jezelf te zitten. We schuiven dus aan voor het gesprek, maar het is fijn als de leden regelmatig overleg voeren. Het proces wordt nog goed uitgelegd in een brief.

Het maatschappelijk middenveld is heel belangrijk, maar zoals elke actor: niemand is zaligmakend. We zijn allemaal nodig en ik denk dat het heel goed is dat ook het Nederlandse maatschappelijk middenveld goed kijkt hoe het in de toekomst de beste bijdrage kan leveren. In veel ontwikkelingslanden moeten juist de ngo's of het maatschappelijk middenveld ondersteund worden als het gaat om politieke participatie en vrouwenrechten. We willen graag met het Nederlandse maatschappelijk middenveld verder denken over hoe zij hun rol in de toekomst zien. Maar steun, capaciteit en ook bewustwording en behoud van maatschappelijk draagvlak in Nederland blijven belangrijk voor het goede werk dat gedaan wordt door de ngo's hier en door hun partners in ontwikkelingslanden. Dat is een goede en pragmatische manier van samenwerking. In laatste instantie zijn het juist de ngo's die, of ze nu internationaal of lokaal opereren, toegang hebben en die stappen durven zetten onder moeilijke omstandigheden waar de VN niet durft te komen en waar wij zeker niet kunnen komen. De enigen die dan aanwezig zijn, zijn de ngo's.

De heer **Van Rij** (CDA): Mag ik een heel korte vraag stellen?

De **voorzitter**: Twee zinnen.

De heer **Van Rij** (CDA): Ik ben het daar hardgrondig mee eens. Het is een ontwikkeling die al tien jaar geleden is ingezet. Er zijn natuurlijke goede voorbeelden van Nederlandse ngo's die frontrunner zijn. Uiteindelijk moet de verandering daar plaats hebben, dus hoe concreter het gemaakt kan worden, hoe beter.

Minister **Kaag**: De ngo's weten het nog niet, dus met uw permissie en uw discretie, maar we denken aan een evaluatie die we samen met de ngo's kunnen uitvoeren om het vooruitdenken te bevorderen, maar wel op een niet-bedreigende wijze zodat we onze tijd niet verspillen aan discussies over relevantie maar nagaan hoe het behulpzaam kan zijn.

We zijn zeer actief in IATI. Wij vragen ook van alle organisaties die we financieren, vooral de grote multilaterale, om het initiatief te ondersteunen. We zitten zelf in het bestuur. We willen alle rapportages over IATI, want dat is goed voor iedereen, dat maakt alles helder. De digitaliseringsagenda is iets dat bij ons nog een beetje in de kinderschoenen staat. Ik heb een dezer dagen mogelijk een gesprek met Bill Gates hierover, want we hebben hulp nodig. We merken zelf dat digitalisering ontzettend belangrijk is om niet alleen handel maar ook ontwikkelingssamenwerking te veranderen. Binnen de overheid, in ieder geval bij ons ministerie, hebben we nog niet veel capaciteit. We willen de grote denkers en de partners hierop bevragen om te zien waar we wel wat kunnen doen en wie we kunnen bevragen.

Mevrouw de voorzitter, ik weet zelf niet meer wat ik heb opgeschreven, maar ik weet nog wel wat de vraag was, namelijk of ik meer kon zeggen over convergentie en coherentie. Ik en mijn team zijn verantwoordelijk voor de jaarlijkse SDG-rapportage wat Nederland betreft. Daar hoort ook beleidscoherentie bij. Ik kan niet zeggen dat iedereen staat te trappelen om hieraan mee te doen. Want inderdaad, voor veel ministeries – je ziet dat op EU-niveau ook – lijkt een SDG voor een ander, maar de SDG's zijn op iedereen van toepassing. Het is inderdaad zo dat we alleen een enorme slag kunnen maken als iedereen continu kijkt of het bijdraagt of iets afdoet aan. De SDG-toets is een middel om dit te bevorderen. We zijn daarmee aan de slag. Ik kan geen grote, hemelbestormende successen beloven, maar we gaan er wel mee aan de slag. Het blijft ook een beetje een kwestie van interne bewustwording dat het belangrijk is voor iedereen, dat het meetbaar is en dat er bij alle besluiten die genomen worden ook een negatief effect kan zijn. Ik weet niet of het ooit volledig in elkaar zal passen, want we hebben natuurlijk ook concurrerende belangen zoals u weet. Het is een vraag die vaak wordt benoemd, zowel in de Kamer als daarbuiten, door actiegroeperingen: uw landbouwexportbeleid staat haaks op wat u wilt bereiken wat betreft verduurzaming van de landbouw in ontwikkelingslanden. Dat is een heel goede vraag. Die afweging wordt nog niet volledig gemaakt, dat moet ik gewoon erkennen. Maar het is wel zaak om daar via de SDG-toets aan te werken. Ik ben u dankbaar voor uw suggestie en uw vraag. We zijn er nog niet. Ik kom er graag op een ander moment op terug als we zelf verder zijn en ook inhoudelijk iets kunnen rapporteren, inclusief misschien ons collectieve falen om echt voortgang te boeken.

De **voorzitter**: Dank u wel. Dan ga ik naar de andere kant van de tafel. Meneer Schaper.

De heer **Schaper** (D66): Dank u, voorzitter. Ik heb twee vragen. Ik was geïntrigeerd door wat de Minister in haar nota schrijft over een betere balans in rechten en plichten van overheid en investeerder in multilaterale handel en investeringssystemen. Een betere balans. Hoe moet ik dat lezen, dat de overheid zich te weinig meester toont van eigen verantwoordelijkheden op het gebied van multilaterale handel? Of is het juist een boodschap aan het bedrijfsleven dat zij ook een eigen verantwoordelijkheid hebben waar ze in eerste instantie misschien niet zelf aan dachten, al begint dat nu te veranderen? Kortom, wat is die betere balans in rechten en plichten van overheid enerzijds en investeerder anderzijds? De tweede, korte vraag is mede in relatie tot wat u zei over het belang van de humanitaire hulpverlening en de aanpassing op een aantal terreinen.

De nota zegt dat noodhulp moet worden hervormd en geïnnoveerd. Kunt u ietsje meer zeggen over wat dat in concreto zal inhouden?

De **voorzitter**: Dank u wel. Meneer Van Kappen.

De heer **Van Kappen** (VVD): Ik zag die kaartjes en ik ben gek op kaartjes. Dat bracht mij op het volgende idee. Bij Allied Command Transformation in de NATO heeft men natuurlijk ook gekeken naar de effecten van klimaatverandering, want daar zit ook een veiligheidsaspect aan. Er zijn indertijd heel interessante kaartjes geproduceerd waar alle effecten van klimaatverandering tezamen komen als een soort multiple stress zones: water stress, crop failure en al dat soort dingen. Je kunt dat op een kaart projecteren en dan kun je zien waar alle ellende bij elkaar komt. Ik vraag me af of dat op uw ministerie ook gebeurt, of men probeert om naar de toekomst te kijken: wat zijn de effecten van klimaatverandering, ook in de toekomst? We hebben natuurlijk op dit moment een heleboel informatie ter beschikking. Ik vind het belangrijk om niet alleen te kijken naar wat er nu aan de hand is, maar ook om een beetje te kijken naar wat er in de toekomst gaat gebeuren en waar we ons op moeten concentreren. Dat is mijn eerste vraag. Tweede vraag. U gaat onder andere over handel en klimaat, maar daar gaat de heer Wiebes ook over. Hoe coördineert u dat eigenlijk? Daar ben ik in geïnteresseerd.

De **voorzitter**: Dank u wel. Ten slotte meneer Schaap.

De heer **Schaap** (VVD): Ik heb met vreugdegevoel een opmerking van de Minister gehoord over het Nederlandse kleinschalige bedrijfsleven, het mkb, over hoe gemakkelijk die de derde wereld – dat is een denigrerend begrip – veroveren. In mijn leven buiten dit huis heb ik daar dagelijks mee te maken. Het Nederlandse landbouwbedrijfsleven is redelijk kleinschalig, net als het waterbedrijfsleven, dus irrigatie en al dat soort zaken. Ze werken efficiënt en heel effectief in die landen, maar daar komt wat anders bij. Onze agrarische sector is niet gespist op grondstoffenproductie, terwijl dat in heel veel andere landen wel het geval is, dus grootschalige olieproductie waarvoor alles plat wordt gelegd, soja, palmbomen, granen en weet ik veel. Grondstoffenproductie betekent afhankelijkheid van de grote verwerkers. Dat zijn oligopolies of soms zelfs monopolies. De grote winst die Nederlandse bedrijven daar brengen is waardevermeerdering. Er worden producten voortgebracht en er wordt gelijk gekeken wat je daar bovenop kunt doen zodat je je eigen marktniches weet te veroveren. Dat maakt die landen veel minder afhankelijk dan wanneer je op de grootschalige grondstoffenproductie gaat zitten. Ik zou dus een zware lans willen breken, om het zo te zeggen, om ook op die gronden de dadendrang van het Nederlandse agrarische en waterbedrijfsleven te honoreren. Ik bedoel dat meer als ondersteuning van een opmerking, dus als bijkomende argumentatie.

De **voorzitter**: Ik geef graag weer het woord aan de Minister.

Minister **Kaag**: Dank u, mevrouw de voorzitter. Wat betreft de vraag over de betere balans in rechten en plichten het volgende. Aan de ene kant is het generiek. Het is inderdaad de internationale maatschappelijke rol van ook het bedrijfsleven, dus het IMVO en de convenanten en niet alleen de OESO-richtlijnen. Dat is die balans. Ik denk dat in het verleden werd gedacht: dat is voor de overheid, voor OS-gelden. Internationale duurzame ontwikkelingen bereiken we alleen met iedereen. Dat is die balans. Als het specifiek gaat om investeringsverdragen, hebben bedrijven rechten, bijvoorbeeld om schadevergoeding te eisen bij onteigening, en nu worden er ook plichten opgelegd op IMVO-terrein. Het is een verduidelijking van beleid maar ook een oproep. De convenanten

zijn op veel terreinen vrijwillig maar niet vrijblijvend, en dat is een uitleg die we aan iedereen geven. Er is ook een eindstation om hieraan mee te werken.

Dan humanitaire hulpverlening en de vernieuwing van noodhulp. Aan de ene kant gaat het om innovatieve financiering. Met de Wereldbank en het Rode Kruis wordt gekeken naar iets wat een beetje raar klinkt: investment bonds in de gezondheidssector in crisisgebieden. Normaal gesproken zou je denken «wie gaat daar nou in investeren, want daar valt echt geen profijt te halen», maar op een of andere manier zijn daar bonds voor; een soort verzekeringsbonds. Een revalidatiekliniek gaat met winst draaien. De patiënt betaalt niets, maar de zorg wordt verbeterd, de toegang wordt verbeterd en er is een investeerder die ook nog winst maakt. U moet mij niet vragen om dat verder economisch uit te leggen, maar de Wereldbank en het Rode Kruis werken hieraan. Het is wel een manier om innovatie te stimuleren. Je stapt een beetje weg van alleen maar vragen aan Nederland, Zweden en Zwitserland «kunt u alsjeblieft betalen?» en het brengt ook grotere geldstromen. Zo werken wij graag met het IFC. Het tweede is dat we ook kijken naar hervorming van hoe de hulp wordt geleverd, dus de samenwerking tussen de organisaties, efficiëntere en betere capaciteit, veel meer de lokale krachten inzetten – dat doen ze al – want dat is goedkoper en vaak beter. Het zijn mensen van het land. We werken ook aan de uitvoering van de zogenaamde Grand Bargain van Istanbul 2016. De CEO van de Wereldbank, Kristalina Georgieva, heeft Nederland gevraagd of we dat alsjeblieft kunnen aansturen omdat het een beetje stagneert. Dat doen we graag. Dus het speelt op alle terreinen, maar vooral weer: samenwerking, transparantie en keuzes maken. Niet alles is zo innovatief, het is gewoon een kwestie van mensen die anders gaan werken.

Dan de data. Als Ministerie van Buitenlandse Zaken financieren wij onder andere het World Resources Institute. Dat heeft al dat soort data. Het is indrukwekkend en ook beangstigend. Ik denk dat u dat beeld herkent. Wij gebruiken die data steeds meer. We hebben ze zelf niet in huis maar we kopen ze in. Het instituut is top notch. Ze zijn nu ook een partner in de Global Center on Adaptation dat volgende week geopend wordt door mijn collega Cora van Nieuwenhuizen. Het is net zoiets als Binnenlandse Zaken en Buitenlandse Zaken: collega Wiebes gaat over economische zaken en het bedrijfsleven in Nederland, maar we werken samen op het gebied van internationalisering. Dan pak ik de handelskant, de internationalisering van het bedrijfsleven, niet alleen Europa natuurlijk maar vooral ook buiten Europa. Hetzelfde voor wat klimaat betreft. Internationale klimaatactie valt onder mij, klimaatcoördinatie, het geheel, valt onder Wiebes. Gelukkig zijn we een heel goed functionerend kabinet. Niemand is geheel eigenaar, we werken goed samen.

De voorzitter: Dat klinkt heel fijn. We hebben nog tien minuten. Ik wou de heren Lintmeijer en Van Apeldoorn nog de gelegenheid geven om te reageren.

De heer **Van Apeldoorn** (SP): Dank voorzitter. Dank aan de Minister voor de beantwoording. Nog even een vervolgvraag. Ik zie uit naar de modeltekst ten aanzien van de bilaterale investeringsakkoorden. Die komt er volgende maand aan, begreep ik. Maar het gaat dus om Nederlandse bilaterale investeringsakkoorden, voor zover er met die landen geen Europese investeringsakkoord bestaat. Ik had hier nog twee vragen over. Begrijp ik goed dat we deze modeltekst, die nog niet bekend is, moeten zien als een SDG-meetlat waar de akkoorden langs worden gelegd? Ten tweede vroeg ik me af in hoeverre het ook een meetlat voor het kabinet wordt als het gaat om Europese investeringsakkoorden of huidige akkoorden zoals CETA. U zegt: we wachten de uitspraak van het Hof af, ook eventuele toekomstige. Het is misschien niet altijd duidelijk of het een

gemengd akkoord is of niet, maar niettemin moet Nederland natuurlijk altijd een positie innemen ten aanzien van een dergelijk akkoord dat uitonderhandeld wordt. Wat is dan de relatie tussen hoe wij onze eigen bilaterale investeringsakkoorden beoordelen vanuit die modeltekst en hoe wij aankijken tegen Europese akkoorden? Wordt dat op elkaar afgestemd? Is het een meetlat die in die zin breder bruikbaar is?

De **voorzitter**: Dan ga ik ten slotte naar de heer Lintmeijer.

De heer **Lintmeijer** (GroenLinks): Misschien een beetje ingewikkelde vraag, maar ik zou de Minister willen vragen om te reflecteren op wat in VN-kringen ook wel de ontwikkelingsparadox wordt genoemd. Die treedt in een deel van Afrika op. In delen van Afrika gaat het economisch eigenlijk best goed. Dat is harstikke positief. Er zijn wel twee effecten die om een antwoord vragen. Nogal wat economische ontwikkeling leidt tot een trek naar de kustgebieden in Afrika, waardoor het middengebied, met name onder de Sahara, leeg lijkt te lopen. Dat is een voedingsbodemp voor de Boko Harams en er zijn er nog veel meer die in het vacuüm dat daar ontstaat meer emplooi krijgen. De vraag is of wij voldoende kunnen doen aan improving governance en conflict prevention om ook op dat gebied ondersteuning te bieden. De tweede paradox die erin zit is dat de allerarmsten die net een beetje meer geld krijgen, dat geld vaak besteden om te migreren, in plaats van aan investering en ontwikkeling daar. Het is een soort dilemma dat onoplosbaar lijkt, maar het is misschien interessant om te kijken of je daar met heel gerichte acties in internationaal verband toch net iets meer aan kan doen.

De **voorzitter**: Dank u wel. Dan is het laatste woord aan de Minister.

Minister **Kaag**: Kunnen de modelteksten bilaterale investeringsakkoorden een meetlat zijn? Over die akkoorden is breed geconsulteerd. De input over de SDG's is meegenomen, maar ik durf niet te stellen dat we in alle investeringsakkoorden of EU-akkoorden opeens alle SDG's kunnen meenemen. Want we zitten natuurlijk niet alleen aan tafel. We zetten in op duurzaamheid. We willen het duurzaamheidsdebat verbreden. Dat doen we in alle fora. Hebben we succes in veel landen? Dat durf ik niet te stellen. Uiteindelijk eindigen we vaak in toch wel heel harde debatten over quota voor rundvlees, olijfolie of boter. Zelf zijn we natuurlijk ook niet vrij van bescherming en promotie van sectoraal nationaal belang. Het is dus altijd een weging. De SDG's worden steeds meer een norm, maar binnen de akkoorden zijn we er nog niet, dat kan ik niet stellen. Maar de inzet van onze kant is er wel om duurzaamheid te verbreden, meer dan dierenwelzijn en kwaliteitsnormen.

De **voorzitter**: En de vragen van meneer Lintmeijer?

Minister **Kaag**: Ik ben het eens met de constatering van de heer Lintmeijer dat er een paradox is. Aan de ene kant is er een grote ontwikkeling binnen Afrika, in een beperkt aantal landen. Dat betekent natuurlijk ook dat je weer interne migratie krijgt, gedwongen of vrijwillig. Maar het creëert weer nieuw metropolen, met nieuw vormen van armoede. En de systemen van de landen zelf – structuur, overheid en financiering – zijn niet gericht op goede ondersteuning of investering. Daar zullen we heel kritisch naar moeten kijken. Daarom ben ik geïnteresseerd in meer samenwerking met de African Development Bank en de Afrikaanse Unie, want politiek en financieel leiderschap zal daar vorm moeten krijgen en daar moet ook verantwoordelijkheid komen te liggen. Wij doen het wel in samenwerking.

De **voorzitter**: Dank u wel. Dan zijn we aan het einde van dit mondelinge overleg. Om te beginnen wil ik u buitengewoon danken voor uw aanwezigheid en ook voor de manier waarop u ingegaan bent op alle vragen en suggesties van deze kant van de tafel. We stellen dat zeer op prijs. Het is ook niet de laatste keer, neem ik aan, dat we u hierover zullen spreken. We hebben goed gehoord dat een aantal brieven onderweg is. Nou, die geven wellicht aanleiding voor de commissie om daar schriftelijk over in overleg te treden. Hartelijk dank, nogmaals. Dank ook voor de ambtelijke ondersteuning. Laten we hopen dat het tot een mooie uitwerking komt in deze periode en ongetwijfeld ook nog in de jaren erna. Het is bemoedigend om te horen dat na het verschijnen van de nota al verschillende zaken in gang zijn gezet.

Sluiting 17:55 uur.